

Zink

Drie weken voor mijn geboorte stierf een man van 68 die de laatste twintig jaar van zijn leven voornamelijk bij het raam had gezeten. Hoestend, rochelend, rokend. Zijn pijp verbrandde meer lucifers dan tabak. Geduldig en vriendelijk schilderde hij de aardappels en sneed hij de prei. Het was de zomer van 1971, in het uiterste oosten van België, het gebied dat Duitstalig is. 'Ik zie hem nog zitten,' zegt Betty, een van zijn dochters, 'daar in de hoek.' Ze wijst naar een stoel bij het raam. Betty is samen met drie van haar oudere broers in het ouderlijk huis blijven wonen. We zitten met zijn allen in de salon, ik met een schriftje op schoot. 'De laatste jaren kwam hij niet meer buiten. Ik heb hem nooit anders gekend dan moeizaam ademend,' zegt ze. De drie grijze broers knikken.

Langdurig ziek, sedentair bestaan, tamelijk jong gestorven – het lijkt niet te wijzen op een erg bewogen leven. Maar ik heb inmiddels geleerd dat de laatste levensjaren van een mens vaak weinig zeggen over het leven dat eraan voorafging. Zachtmoe-

dige bejaarden blijken soms decennialang onuitstaanbare sujetten te zijn geweest. Bij jovialen komt het gezeik vaak met de jaren. En zelfmoord volgt soms op een leven vol uitbundigheid.

Maar zelden was het contrast groter dan bij deze vroeg versleten man. In de loop van enkele uren in dat stille huis leer ik dat hij niet alleen elf kinderen, maar ook vijf nationaliteiten en twee identiteiten heeft gehad. Een veelbewogen, maar weinig rooskleurig leven. ‘*Mein Leben war von Anfang an ein Leidensweg*,’ staat er op zijn doodsprentje, dat zijn dochter voor mij fotokopieert. Er zijn mensen in wier lichamen de geschiedenis zoveel lijnen trekt, krast en kerft, dat stilzitten, zodra het kan, nog de enige optie is. Na de wirwar het wit – of in elk geval het verlangen ernaar.

Maar waar te beginnen?

Het begint met knoopjes, zo stel ik me voor, fijne, zwarte knoopjes dicht opeen, de rits is nog niet uitgevonden, knoopjes die welven op het tempo van haar jachtige ademhaling, hoog in haar borst. Wat raast er door haar heen? Hunkering, schrik, of het heimelijke genot dat schrik soms kan geven? De donkere opwinding van een grens die wordt overschreden? Knoopjes van haar korset, waarin ze ’s ochtends nog de kamers heeft schoongemaakt, ’s middags nog de soep uit de terrine heeft gereserveerd, ze voelde zijn blik. Het zilveren bestek op het tafelkleed van damast. Het gerinkel van glazen.

Knoopjes die zijn verzorgde vingers nu onverstoort een voor een openmaken. Hij heeft dit vaker gedaan, dat kan ze wel merken. Düsseldorf, mei 1902. De negentiende eeuw is nog volop bezig. Hij is eigenaar van een fabriek, zij is dienstmeisje. Zij komt uit Rheydt, in de buurt van Mönchengladbach. Ze is naar Düsseldorf getrokken, net als zovelen. Daar is werk. De stad is in korte tijd uit haar voegen gebarsten: van 35 duizend inwoners in 1840 tot 213 duizend in 1900. De industrie draait op volle toeren: staal, textiel, machinebouw. Ze is ongehuwd. Ze heet Maria Rixen. Van hem kennen we slechts de familienaam: Hütten. Zwarte knoopjes, zijn vingers, een voor een. Het mag niet, het kan niet, het zou niet. Maar het gebeurt toch.

Of eerder nog, het begint veel eerder. Misschien begint het wel wanneer de zwaarlijvige arts en alchemist uit Zwitserland, de nukkige betweter die zijn naam heeft laten veranderen in Paracelsus, in 1526 aandachtig kijkt naar de zilverwitte neerslag aan de binnenkant van de smeltoven. Al minstens vijftien eeuwen lang denkt iedereen dat er maar zeven metalen bestaan – goud, zilver, koper, ijzer, tin, lood en kwik – maar misschien zijn er wel meer. Misschien hadden de klassieken het wel mis. Misschien is dit fijne poederlaagje, afkomstig uit vermalen en verhitte galmeistenen, wel meer dan de kleurstof die we al eeuwenlang met kopererts vermengen om ‘geelkoper’ te krijgen, messing, voor het vervaardigen van kandelaren, wierookvaten en

muntstukken. Misschien is het zelf wel een metaal. Paracelsus tuurt naar de aanslag in de smeltoven. Ze zullen hem wel weer niet geloven, hij is het stilaan gewoon als gevaarlijkste gek van Europa weggezet te worden. Er zijn zoveel plekken waar hij niet meer wel welkom is. Hij ziet hoe puntig de kristallen zijn en denkt aan Duitse woorden, want waarheid bestaat ook buiten het Latijn, woorden als *Zahn*, *Zacke*, *Zinne*, *Zinken*, als het maar naar dat spitse verwijst. *Zink*, besluit hij, zo zal het heten. Het woord zal in alle talen van de wereld worden overgenomen.

Het is licht, het is makkelijk te bewerken en het roest niet. Wie heeft daar ooit van gehoord, een metaal dat niet roest? Ja, goud roest ook niet, maar dat is onbetaalbaar, terwijl zink spotgoedkoop is. Het is dan ook geen edelmetaal. Bij lage temperaturen is het broos, maar verhit het even tot om en nabij de 120 graden en je kunt het al buigen, pletten, trekken of walsen. Wonderlijk. Die eigenschap heeft één groot nadeel: het verdampt snel, bij 907 graden Celsius al. Vergeleken met andere metalen is dat zowat kamertemperatuur. Zilver verdampt pas bij 2162 graden, koper bij 2562, ijzer bij 2862 en goud bij 2970. Juist daarom hebben smeden en geleerden het eeuwenlang over het hoofd gezien: tegen de tijd dat de oven goed warm was, was het zink allang vervlogen en afgevoerd met de rest van de verbrandingsgassen. Paracelsus kreeg gelijk, het was inderdaad een metaal, maar het zou tot de

achttiende eeuw duren voor men in Europa zuiver zink kon distilleren. Tot die tijd werd zinkerts gewoon met kopererts vermengd: in plaats van te verdampen versmolten de zinkkristallen dan met het koper. Het resultaat was een legering die duurzamer was dan koper alleen. Wie koper met tin smolt, kreeg brons, wie koper met zink mengde, kreeg messing.

In Rajasthan, in het noordwesten van India, beheerste men het procedé van de zinkwinning al in het laatste millennium voor onze tijdrekening, tweeduizend jaar voor Europa. Plinius de Oudere, de grote natuurkundige uit het Romeinse rijk, schreef: ‘Messing wordt gemaakt uit een luchtige steen die men *cadmia* noemt en beroemd is in Azië. Ze zeggen dat die ook in de provincie Germania wordt gevonden.’

Misschien begint de geschiedenis van die mijmerende man bij het raam daar wel, bij die zinklagen in Germania waar Plinius naar verwees. Maar de geschiedenis kent geen startschoten, enkel een aanenrijgen van flardjes draad door de eeuwen heen, rafelig touw, samengeklitte lommen.

Voor Maria Rixen, het dienstmeisje in Düsseldorf, is alles pas begonnen met die fijne, zwarte knoopjes, of beter: is alles *misgelopen* bij die knoopjes, onherroepelijk misgelopen. Na enkele maanden zegt ze het hem, prevelend, ze liggen naast elkaar. Ineens is het gedaan met zijn lieve handen op

haar huid, met zijn volle vochtige lippen in haar hals. Zijn mond is zijn mond niet meer, maar een zwarte vlek die brult als een van zijn staalovens. Uit zijn ogen. Uit zijn huis. Dat ze maar had moeten oppassen. Dat het een schande is. Is ze niet beschaamd? In zijn eigen huis? Hij als familieman! Trouwens, is het wel van hem? Hoe durft ze dat te beweren? Hij kent haar soort volk! En nog huilen ook?

De zachte, zoete schrik van vroeger is een grote, donkere angst voor later geworden. In Düsseldorf kan ze niet blijven, naar Mönchengladbach kan ze niet terug. De familie, nee. Het grote, strenge Pruisen, dat sinds 1871 aan het hoofd staat van het Duitse keizerrijk, voelt ineens zo verstikkend, zo benauwd. De beeltenissen op de munten, de adelborsten in de straat: overal die loden blik van mannen. Het portret van de oude rijkskanselier met knevel en punthelm: zelfs na zijn dood kijkt hij nog onvermurwbaar en verwijtend. Ze moet weg, waar is er nog adem? Met de trein kan ze naar Keulen, zuidwaarts langs de Rijn, en dan westwaarts door de Eifel naar Aken. Van daaruit kan ze het neutrale gebied bereiken, acht kilometer verderop. Het is niet groot, weet ze, slechts 1347 oud-Pruisische morgen, maar in het minuscule dwergstaatje Neutraal Moresnet ben je minder beklemd dan in dat uitgestrekte Pruisen. Er zijn meer meisjes naartoe getrokken, uit Duitsland, uit België, uit Zwitserland zelfs. Men laat je er met rust.

Cadmia. Calamine. Kalamijn. Galmei. Het Griekse woord voor zinkerts drong de moderne Europese talen binnen. De belangrijkste mijn-groeve in Europa lag bij een gehucht dat niet toevallig Kelmis heette, La Calamine in het Frans. Het lag in het historische hertogdom Limburg, dertig kilometer ten zuiden van Maastricht, en omdat er van oudsher werd gedolven naar zinkspaat, werd het ook wel Altenberg genoemd. Mogelijk was het zelfs die vindplaats waarnaar Plinius twee millennia geleden verwees. Minstens sinds de middeleeuwen werd het erts uit Kelmis verwerkt in Dinant en Aken. Gebruiksvoorwerpen in messing heten nog steeds dinanderie, al is er geen mens die het woord nog gebruikt.

‘Binnen twee mijlen van Aken, in ’t Landschap Limburg, is een Mijn van *Lapis Calaminaris*, daar wij na toe gingen om ze te sien, hebbende by ons een Corporaal met acht Musquetiers tot onze veyligheyd om het Bosch te passeeren,’ schreef Edward Browne in zijn *Naauwkeurige en Gedenkwaardige Reysen* uit 1696 (het Engelse origineel stamt uit 1685). Dat bos ligt er nog steeds, vandaag kun je er mountainbiken. Hij wilde zien ‘hoe de Cadmia groeyt in der Aarde, nevens andere Curiositeyten’:

‘Dese Mijn wesende drie-honderd Jaren bearbeyd, en zijnde een van de alder-aanmerkelijkste van die soort sal ’t niet ongerijmt wesen eenige besonderheden daar van te verhalen en ter neer

te stellen. Sy is omtrent agtien of negentien vademmen diep, liggende geheel en al open gelijk een Kalk-Mijn. (...) De beste Calmey legt tuschen de Rotsen in 't diepste deel der Mijn. Sy hebben nu ter tijd gevonden een uytnemende Ader, van elf tot twaalf voet dick, die se met Houweelen uythouwen, niet sonder eenige moeyelijkheyd, uyt reden dat de *Lapis Calaminaris* soo uyttermaten hard is. (...) Dewijl nu de Aderen van de *Lapis Calaminaris* soo breed zijn, soo is 't datze die niet alleenlijk op een plaats navolgen maar graven over malkanders Hoofden heen, en fatsoeneeren hun werk ter gedaante van brede, ruyme Trappen.'

Systematische, terrasvormige mijnbouw in de zeventiende eeuw. De groeve was zo rijk dat er wel ruzie van moest komen: de stad Aken streed er in 1344 al over met de hertogen van Brabant, Filips de Goede legde er beslag op in 1439, Napoleon deed hetzelfde in 1794. De strijd om natuurlijke rijkdommen is van alle tijden.

Kort nadat Napoleon de mijn nationaliseerde, ontdekte de Luikse chemicus Jean-Jacques Dony als allereerste in Europa hoe je zuiver zink kon winnen. Ja, de kristallen verdampten snel, tenzij je een koud voorwerp in de oven bracht, dan sloegen ze erop neer, zoals waterdamp op een koude spiegel in de badkamer. Het was dus zaak een permanent koudefront in de hitte te realiseren. Dat kon via

luchtpijpen. Volgens dat principe bouwde Dony in 1809 bij de groeve van Kelmis de eerste industriële zinksmelterij ter wereld. Zijn methode zou overal gekopieerd worden en in Engeland tot 1950 in gebruik blijven onder de naam *Belgian retort process*, maar Dony zelf merkte weinig van zijn succes. Hij had zoveel in zijn uitvinding geïnvesteerd dat hij in 1819 bankroet ging en aan lagerwal raakte. Naar Napoleon had hij ooit gratis een lichte, zinken reisbadkuip gestuurd – handig tijdens veldtochten – maar de bestellingen bleven uit. Hij stierf volkomen berooid.

Ondertussen was ook de wereld veranderd. Na de Slag bij Waterloo in 1815 moest de landkaart van Europa grondig hertekend worden, al was het maar om te vermijden dat er nog eens zo'n potentaat uit Corsica of van elders de hele wereld op zijn kop zou zetten. Een van de vele grenzen die op het Congres van Wenen moesten worden getrokken was die tussen Pruisen en het pas opgerichte Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Dat verliep vlot voor de meer dan vijfhonderd kilometer tussen het Groothertogdom Luxemburg en de Waddenzee – grote delen van die kronkelende lijn vormen nog steeds de Nederlands-Duitse grens – maar over een strookje van drie kilometer konden ze het maar niet eens worden: het strookje waar de zinkmijn van Kelmis lag. Pruisen en de Nederlanden hadden zij aan zij gestreden in Waterloo, en het hertogdom

Luxemburg, het prinsdom Stavelot-Malmedy en het hertogdom Limburg hadden ze al verdeeld, maar nu stonden ze lijnrecht tegenover elkaar omwille van een put. De slotakte van het Congres van Wenen gaf dan ook geen uitsluitsel: volgens artikel 25 kwam het de Nederlanden toe, volgens artikel 66 leek het juist bij Pruisen te horen. Diplomatieke verdragen waren toen louter tekstueel, er kwam geen kaart aan te pas. De artikelen beschreven een grens in woorden en verwezen daarbij naar bekende afbakeningen, zoals het drielandenpunt bij Vaals (dat onder Napoleon een 'driedepartementenpunt' was geweest). Woord zonder beeld, dat leidde nogal eens tot verwarring.

Eén jaar later en maar liefst vijftig werkvergaderingen verder kwam er dan toch een compromis. Nu ja, compromis. Het Grensverdrag van Aken uit 1816 is in elk geval niet de geschiedenis ingegaan als het elegantste diplomatieke eindresultaat ooit geboekt. Het compromis was dat er geen compromis was. De posities waren niet veranderd. Volgens de Nederlanden liep de grens nog steeds pal zuidwaarts vanaf het latere drielandenpunt; volgens Pruisen liep hij eerder zuidwestwaarts. Beide landen formuleerden hun aanspraken natuurlijk zo dat de groeve net binnen hun grondgebied viel. Omdat ze er niet uit kwamen, besloten de onderhandelaars dan maar het driehoekje tussen die twee lijnen voorlopig het statuut van onverdeeldheid toe te kennen. Het werd neutraal gebied. De 'provisio-

landsgrens (1816–1919)
 huidige landsgrenzen

DE GENS TUSSEN PRUISEN EN DE NEDERLANDEN

rische Grenzen', zoals het Verdrag van Aken stelde, sneden dwars door het grondgebied van de oude gemeente Moresnet. Het westen kwam bij de Nederlanden, het oosten werd Pruisisch Moresnet, het tussenliggende deel heette voortaan Neutraal Moresnet. In afwachting van een definitieve oplossing die men binnen een paar jaar hoopte te bereiken, zou het gemeenschappelijk bestuurd worden door Pruisen en de Nederlanden. Ondertussen mocht geen van beide machten het gebiedje militair bezetten. De zuidgrens, 2 kilometer lang, werd gevormd door de weg van Luik naar Aken. De oost- en de westgrens, respectievelijk 4 en 5,5 kilometer lang, leken op een uurwerk dat vijf over halfzes aanwees. Het midden van de wijzerplaat vormde het meest noordelijke punt. Een taartpunt van 3,44 vierkante kilometer groot. Vergeleken met andere dwergstaten zoals San Marino (61 vierkante kilometer), Liechtenstein (160 vierkante kilometer) en Andorra (468 vierkante kilometer) ging het hier echt om een kruimel. Enkel Monaco en Vaticaanstad zijn nog kleiner, maar dat waren altijd al dichtbevolkte stedelijke gebieden. Dit nieuwe landje daarentegen bestond voor meer dan de helft uit bossen en telde hooguit een vijftigtal verstrooide huizen en hutten en 250 zielen, van wie de meesten in het gehucht Kelmis woonden. Ongevraagd kregen zij een eigen land cadeau. Op 26 juni 2016 is het precies tweehonderd jaar geleden dat dit volkenrechtelijke curiosum ontstond.